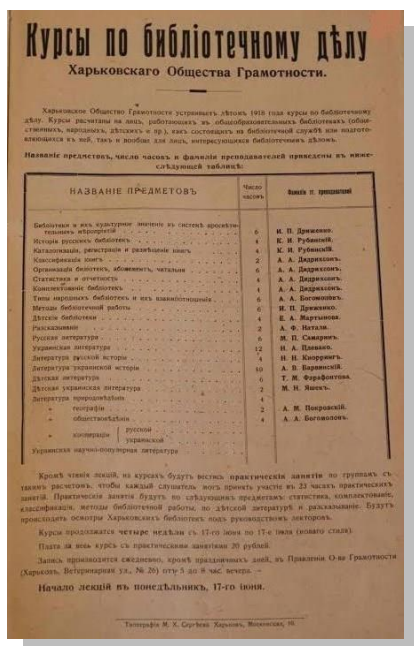

ПЕРШІ БІБЛІОТЕЧНІ КУРСИ В ХАРКОВІ

На рубежі XIX–XX ст. у Російській імперії, в т. ч. на теренах України, почалося формування професійної бібліотечної освіти, що було значною мірою пов'язано з діяльністю харківських бібліотекознавців К. І. Рубинського (1860–1930) і Л. Б. Хавкіної (1871–1949). Питання про роль бібліотечного персоналу і його спеціальної підготовки порушував прихильник університетської освіти, член Товариства бібліотекознавства, перший директор Харківської імператорської університетської

бібліотеки К. І. Рубинський, який порівнював погляди на стан бібліотечного персоналу в Західній Європі і в Росії за результатами досліджень 1902 і 1905 рр. і показав обумовленість «блискучого стану справ в закордонних бібліотеках» увагою до них з боку державних органів управління.

Основний внесок у розвиток цього питання був зроблений прихильницею професійної освіти Л. Б. Хавкіною. У 1903 р. з її ініціативи при Харківській громадській бібліотеці (ХГБ) було створено відділ бібліотекознавства з музеєм на зразок деяких західних бібліотек. У цьому відділі вперше були об'єднані матеріали з питань бібліотечної справи для наукової розробки раціональних методів організації бібліотек у Російській імперії. Результатом вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду організації бібліотечної справи стало видання Л. Б. Хавкіною універсальних посібників «Библиотеки, их организация и техника» та «Руководство для небольших библиотек». У 1904 р. на III-му з'їзді російських діячів з технічної та професійної освіти Любов Борисівна виступила з доповіддю «Про професійну підготовку бібліотекарів», в якій обґрунтувала проект бібліотечної освіти в Росії шляхом організації бібліотечних курсів, а згодом і

постійного спеціального бібліотечного закладу. Навіть найскромніші курси, стверджувала Л. Б. Хавкіна, могли б принести безсумнівну користь і сприяли б піднесенню бібліотечної справи. Проект організації бібліотечних курсів одержав підтримку з'їзду, але створені курси були лише в 1913 р. при Московському міському народному університеті імені А. Л. Шанявського.

Проблема спеціальної підготовки бібліотекарів була визначена як об'єктивна необхідність на Першому всеросійському з'їзді з бібліотечної справи (1911) та на З'їзді з питань організації розумних розваг для населення Харківської губернії (1915).

Осередком розвитку професійної підготовки бібліотекарів Харківської губернії стало Харківське товариство грамотності (ХТГ), одним із завдань якого було створення мережі народних бібліотек, участь у формуванні бібліотечних фондів, каталогів книг, розробка зразків правил, статутів, картотек.

У 1916 р. на засіданні правління ХТГ Л. Б. Хавкіна докладно інформувала про організацію курсів з позашкільної освіти в Москві і висловила думку про необхідність організації подібних курсів у Харкові. Після тривалого обговорення цього питання, в якому взяли участь члени товариства В. Г. Соболева, П. Г. Ковалевський, С. О. Раєвський, С. С. Жилкін та інші, організацію курсів з позашкільної освіти у Харкові було визнано надзвичайно важливою справою, наголошено на необхідності створення спеціальної комісії, яка мала розробити план курсів і вирішити питання, пов'язані з їх організацією. У тому ж році розпочав роботу комітет з позашкільної освіти ХТГ, який порушив питання про влаштування бібліотечних курсів у Харкові, організував короткотермінові підготовчі заняття з дорослими, на яких Л. Б. Хавкіна читала лекції «Розповідь як метод викладання», «Народна популярна література і бібліографія».

Курси з позашкільної освіти, в межах яких читалися лекції з бібліотекознавства, відповідно до плану, розробленого комітетом, почали

функціонувати з 1917 р. в структурі системи позашкільної освіти. Їх організація та усвідомлення необхідності існування були важливим кроком вперед. Активну роль в організації відігравав О. А. Дідріхсон (лектор бібліотечних курсів Московського міського народного університету імені А. Л. Шанявського, голова правління харківського відділення Російського бібліотечного товариства, довічний член ХТГ, член комітету з позашкільної освіти, правління ХГБ, першої та четвертої бібліотек-читалень). Програма курсів була універсальною і складалася з таких частин: загальні питання позашкільної освіти (В. Я. Данилевський), бібліотеки та читальні (Л. Б. Хавкіна), робота з дітьми у сільській бібліотеці (Л. К. Покровська), статистика позашкільної освіти (О. А. Дідріхсон). До програми входило обов'язкове відвідування відділу бібліотекознавства ХГБ.

Перші на території нинішньої України курси з підготовки бібліотечних кадрів розпочали роботу 17 червня 1918 р. у Харкові. Важлива заслуга в їх заснуванні належить Л. Б. Хавкіній. За дорученням і за рахунок губернського земства курси були організовані комітетом з позашкільної освіти ХТГ за сприянням харківського відділення Російського бібліотечного товариства. Комісія з організації курсів, яку очолила М. Ф. Алексеева (член комітету з позашкільної освіти, завідувача першої безкоштовної бібліотеки-читальні), розробила програму курсів та умови прийому слухачів, провела переговори з повітовими управами і бібліотеками губернії.

Головною метою курсів була підготовка бібліотекарів земських, народних і громадських бібліотек. Завданням організаторів було надати слухачам теоретичні основи всіх форм і методів бібліотечної роботи, забезпечити здобування слухачами первинних практичних умінь і навичок, активізувати їхню самостійність. На 1 січня 1918 р. в 11 повітах Харківської губернії налічувалося 1067 бібліотек, у переважній більшості яких (94,5 %) обов'язки бібліотекаря виконували вчителі початкових класів, але траплялися

випадки призначення на посаду бібліотекаря волосного писаря, місцевого священика, грамотного селянина та ін.

Найбільш бажаними слухачами курсів, яких належало відрядити з повітів, вважалися бібліотекарі або кандидати на посади бібліотекарів, які могли завідувати повітовими та районними бібліотеками. Від кожного повіту дозволялося відрядити не більше восьми слухачів коштом губерньського земства і не більше п'яти слухачів коштом повітового земства або власним коштом слухача.

Незважаючи на несприятливі умови воєнного часу, число слухачів значно перевищило заплановане. У роботі курсів взяли участь понад 150 фахівців із Харкова, 11 повітів Харківської губернії, а також Катеринославської (нині Дніпропетровська), Таврійської (Сімферопольський, Мелітопольський повіти), Курської губерній. З них 70 осіб прибули з власної ініціативи і власним коштом (плата за весь курс з практичними заняттями – 20 крб). Серед слухачів переважали чоловіки – 87 (58%).

У зв'язку з обстановкою в країні та відмовою від участі в курсах лекторів з Університету імені А. Л. Шанявського, комісія з організації курсів прийняла рішення залучити відомих бібліотекарів міста – членів ХТГ. З дозволу ректора Харківського технологічного інституту І. П. Осипова заняття курсів проводилися в приміщенні цього навчального закладу; проживали курсисти у гуртожитку Вищих жіночих курсів.

Заняття були насиченими і тривали чотири тижні. В основу програми навчання покладено досвід американських бібліотечних шкіл і розроблена Л. Б. Хавкіною теорія бібліотечної справи, яка розглядає бібліотеку як єдиний організм, складений з трьох елементів – книги, бібліотекаря і читача. У змісті і побудові програми курсів використовувалися програми бібліотечних курсів університету імені А. Л. Шанявського. Курси були розподілені на два суміжні цикли – основний і додатковий. Програма охоплювала різні питання бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства,

доповнювалася матеріалами з історії та сучасного стану громадських і народних бібліотек у Харківській губернії і включала 19 навчальних дисциплін. Найбільша кількість часу відводилася на цикл бібліотекознавчих дисциплін, для викладання яких були залучені О. А. Богомолів, О. А. Дідріхсон, І. П. Дриженко, Є. О. Мартинова, К. І. Рубинський, Т. М. Фарафонтова та інші. У структурі бібліотекознавчого циклу розглядалися такі важливі питання, як історія, функції бібліотек, організація їх діяльності, бібліотечне законодавство, організація бібліотечного обслуговування тощо. Викладалися такі предмети: бібліотеки і їх культурне значення, історія російських бібліотек, типи народних бібліотек і їх взаємодія. Окремі теми присвячувалися комплектуванню, обліку, розстановці, каталогізації та класифікації книг. Особлива увага приділялася питанням статистики і звітності, методам бібліотечної роботи, діяльності дитячих бібліотек.

У структурі додаткового циклу викладалися такі предмети: «російська література», «література російської історії», «дитяча література», «наукова популярна література». За активною участю товариства «Просвіта» вперше в програмі особливу увагу приділено вивченню української літератури, у тому числі «літературі української історії», дитячої книжки.

Лекції доповнювалися й поглиблювалися практичними заняттями в групах, розраховані таким чином, щоб кожен слухач міг взяти участь у 23 годинах практичних занять, що становило 25% від загальної кількості навчального часу. Практичним роботам організатори надавали особливе значення, вважаючи їх фундаментом бібліотечної підготовки. Курсисти виконували практичні завдання зі статистики, комплектування, класифікації літератури, методів бібліотечної роботи, роботи з читачами дитячих бібліотек. Практичні заняття частково проводилися на базі відділу бібліотекознавства ХГБ та довідкового бюро першої читальні.

Проведені на курсах екскурсії-огляди перших харківських бібліотек (ХГБ, перша безплатна народна бібліотека-читальня ХТГ), як вид занять, мали на меті максимально наблизити слухачів до кращих зразків бібліотечної практики. При курсах була організована виставка за програмою курсів, що демонструвала літературу з позашкільної освіти, списки рекомендованої літератури, наочні посібники та матеріали про розвиток бібліотечної справи в регіоні, зразки бібліотечної техніки. Виставка мала навчальний характер, була наочним доказом діяльності бібліотек, забезпечувала слухачів необхідним рівнем навичок для самостійної роботи в книгозбірнях.

Перша бібліотека-читальня представила цікаву і повну колекцію книг з бібліотечної справи, ХГБ виставила багату колекцію зразків діловодства російських і іноземних бібліотек, ХТГ – літературу, видану видавничим комітетом, організація «Просвіта» – українську літературу. Спеціальних навчальних видань до початку роботи курсів не було, тому як навчальні посібники використовувалися книги Л. Б. Хавкіної «Библиотеки, их организация и техника», «Руководство для небольших библиотек», «Авторские таблицы Кеттера в переработке для русских библиотек», А. І. Калишевського та А. К. Покровської «Примеры каталогизации» та інші.

Велике значення для регулювання навчальної діяльності на курсах мала організація зворотного зв'язку їх керівництва та викладачів зі слухачами. Кожному курсисту після закінчення навчання пропонувалося заповнити опитувальний лист про стан бібліотек і читалень та опитувальний лист, в якому можна було викласти свої враження про курсову підготовку, її значення для розвитку бібліотек, зазначити недоліки курсів. Опитувальний лист про стан бібліотек і читалень містив такі запитання: назва бібліотеки, дата заснування, години роботи, завідувач бібліотеки, в чому проявляється діяльність ради бібліотеки, чи має бібліотека статут, правила, інструкції,

обсяг фонду, фонд періодичних видань, каталоги, правила видачі книг. Багато слухачів у своїх відповідях високо оцінювали значення курсів.

Завершуючи роботу курсів, Л. Б. Хавкіна прочитала лекцію про особливості публічних бібліотек у передових країнах, яку схвально сприйняли слухачі. Було прийнято рішення про скликання двох бібліотечних з'їздів: губерньського – у 1918 р. та обласного – у 1919 р.

На засіданні правління ХТГ від 8 серпня 1918 р. М. Ф. Алексеева підбила підсумки проведення курсів, а І. П. Дриженко доповів про побажання курсистів створити спілку працівників бібліотечної справи, скликати з'їзди бібліотекарів. Питання були подані на розгляд правління харківського відділення Російського бібліотечного товариства.

На засіданні правління харківського відділення Російського бібліотечного товариства було прийнято рішення утворити організаційний комітет зі скликання восени з'їзду бібліотечних працівників. Ядро організаційного комітету склало правління відділення з шести представників слухачів бібліотечних курсів, ініціаторів скликання з'їзду. Штабом організаційного комітету мала бути ХГБ. Головою організаційного комітету – голова правління відділення Російського бібліотечного товариства – О. А. Дідріхсон.

Реалізувати проєкт скликання з'їздів бібліотекарів не вдалося через складну суспільно-політичну обстановку та неможливість забезпечити його фінансування. На жаль, не був реалізований проєкт про бібліотечне відділення курсів з позашкільної освіти (1919 р.) з розширеною програмою, яка включала 16 навчальних дисциплін і вісім тем практичних занять (лекції – 130 год., практичні заняття – 66 год.). Вперше в програмі були представлені керівництво читанням, інструкторська робота, освіта бібліотекаря.

Діяльність курсів висвітлювалася в місцевій пресі – газеті «Южный край», де були опубліковані програма курсів, замітки про їх завершення. Бібліотечні курси поклали початок розвитку курсової підготовки

бібліотечних працівників – першого ступеня бібліотечної освіти. Проте через короткотерміновість курси не були здатні вирішити проблему підготовки бібліотечних кадрів, охоплювали не всі напрямки роботи бібліотек. Та в умовах складної суспільно-політичної ситуації курси змогли надати певний обсяг знань своїм слухачам, викликати інтерес до бібліотек і спонукали їх до самостійної праці. Курси стали своєрідною лабораторією, де проходили апробацію нові ідеї та перспективні напрямки роботи, сприяли розвитку громадської активності бібліотекарів.

Бібліотечні курси являли собою унікальне явище в житті українського суспільства на початку ХХ століття. Створені, головним чином, завдяки громадській ініціативі, що згодом підтримувалася і земством, вони розвивалися, удосконалювалися, привертали до себе увагу бібліотекарів, підтримувалися ними.

Джерела

1. Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: творча спадщина і сучасність : матеріали наук. конф., присвяч. 130-річчю з дня народж. Л. Б. Хавкіної, 30 жовт. 2001 р. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; упоряд. О. П. Куніч. Харків, 2001. 40 с. Електрон. аналог: URL : <https://bit.ly/345bXfF>.
2. Бібліотекознавець Хавкіна Любов Борисівна. Харківський період діяльності (1888 – 1918) : зб. матеріалів / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад.: А. М. Перепеча, Н. І. Капустіна]. Харків, 2004. 150 с. Електрон. аналог: URL : <https://bit.ly/3n8iPAB>.
3. Библиотечные курсы // Юж. край. 1918. 16 июля.
4. Библиотечный съезд // Юж. край. 1918. 17 авг.
5. ДАХО. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 55. [Про виступ Л. Б. Хавкіної з приводу організації курсів з позашкільної освіти ХТГ].
6. ДАХО. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 490. Арк. 2, 9, 15, 20. [Про участь Л. Б. Хавкіної у курсах із поза шкіль. освіти ХТГ 30 трав. – 26 черв. 1917 р.].

7. ДАХО. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 516. Ар. 58. [Програма бібл. курсів 1918 р.].
8. Драган Р. А. Розвиток бібліотекознавчої думки. Харківська школа (початок ХХ ст. – 20-ті рр.) // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. 2000. Вип. 2. С. 32–38.
9. Рубинский К. И. Положение вопроса о библиотечном персонале в Западной Европе и у нас. Харьков, 1909. 35 с.
10. Самійленко Т. П. Внесок харківської бібліотечної школи в історію бібліотечної справи України // Історія бібліотечної справи в Україні : матеріали регіон. наук. конф. Харків, 1994. С.15–24.
11. Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу. Санкт-Петербург, 1–11 июня 1911 г. В 2-х ч. Санкт-Петербург, 1912. С. 15–24.
12. Хавкина Л. Б. Библиотеки, их организация и техника. Санкт-Петербург, 1911. 404 с.
13. Хавкина Л. Б. Народные библиотеки (доклад) // Труды Харьковского съезда по устройству разумных развлечений. Харьков, 1915. Т. 2. С.249–259.
14. Хавкина Л. Б. О профессиональной подготовке библиотекарей // Третий съезд русских деятелей по техническому и профессиональному образованию России. Санкт-Петербург, 1904. С. 1–16.
15. Хавкина Л. Б. Руководство для небольших библиотек. Москва, 1911. 132 с.
16. Хавкина Л. Б. Руководство для небольших библиотек. 4-е изд. Москва, Ленинград, 1925. 292 с.

Капустіна Наталія Іванівна

Статтю створено 13.03.2020